

**ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ
КАФЕДРА МЕТОДОЛОГІЙ КРОС-КУЛЬТУРНИХ ПРАКТИК**

Геннадій ШТАН

**ОСНОВИ
НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
(модуль 1-2)**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ З ДИСЦИПЛІНИ

«Основи наукових досліджень»

для студентів спеціальностей В1 «Аудіовізуальне мистецтво та медіавиробництво», В2 «Дизайн», В4 «Образотворче мистецтво та реставрація» галузі знань В «Культура, мистецтво та гуманітарні науки», G17 «Архітектура та містобудування» галузі знань G «Інженерія, виробництво та будівництво» першого (бакалаврського) ступеня вищої освіти

Основи наукових досліджень (модуль 1-2): конспект лекцій з
дисципліни «Основи наукових досліджень» / уклад. Геннадій Штан. –
Харків: Харківська державна академія дизайну і мистецтв, 2023. – 30 с.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 Змістовий модуль 1. Методологія та методика, загальна структура наукового дослідження».....	5
<i>Тема 1. Наука та її особливості. Наукове знання.....</i>	<i>5</i>
<i>Тема 2. Методологічні основи наукового пошуку.....</i>	<i>10</i>
<i>Тема 3. Концепція та виконання наукової роботи.....</i>	<i>14</i>
 Змістовий модуль 2. Пошук та обробка матеріалу для написання наукової роботи.	
<i>Тема 4. Пошук та обробка матеріалу для написання наукової роботи: робота з друкованими матеріалами.</i>	<i>20</i>
<i>Тема 5. Бібліографічне оформлення наукової роботи.....</i>	<i>22</i>
Список рекомендованої літератури.....	29

ВСТУП

Зміст наукової підготовки майбутнього спеціаліста у вищій мистецькій освіті слід розглядати як комплексне новоутворення, як єдність навчально-пізнавальної та мистецької науково-проектної роботи, що забезпечує інтеграцію ряду дисциплін і водночас відображає сучасний рівень розвитку науки, її специфіку та особливості розвитку на сучасному етапі.

Деякі види проектно-теоретичних робіт, зокрема науково-дослідні роботи курсового проектування, пояснювальні записки до курсових та дипломних проектів, магістерські науково-проектні студії можна віднести до так званих навчально-дослідних робіт, у яких не вирішуються питання кардинально нових шляхів дослідження у галузі мистецтвознавчої науки, а лише ставляться завдання критичного огляду вже відомого або узагальнення на рівні експерименту (набутого практичного досвіду) як результату, що підтверджує вже відомий факт.

Завданням курсу є: надати слухачам інформацію, теоретичні та практичні навички щодо особливостей наукового пізнання, ролі наукового знання в суспільстві, головних етапів наукового процесу та виконання наукового дослідження; ознайомити із основними поняттями наукової теорії та методології, обов'язковими елементами різних видів наукових досліджень, правилами бібліографічного оформлення роботи, апробації дисертаційного дослідження, підготовки рукопису наукової роботи; розглянути шляхи ефективного пошуку джерел для наукового дослідження в бібліотеках, архівах, наукових базах даних, оптимальні варіанти публікації наукових результатів в міжнародних виданнях.

Змістовий модуль 1. Методологія та методика, загальна структура наукового дослідження.

Тема 1. Наука та її особливості. Наукове знання.

Наука – особливий вид людської діяльності, спрямований на вироблення об'єктивних, системно організованих та обґрунтованих знань про світ. Одночасно цей термін використовується як позначення відповідного суспільного інституту, що забезпечує функціонування наукової пізнавальної діяльності. Наука – це сфера дослідницької діяльності, що спрямована на виробництво нових знань про природу, суспільство і процеси мислення.

Предметом науки є самі знання, їх генезис, способи отримання і практичного застосування.

Виникнення науки в Європі сягає 6-5 століття до н.е. Одним з головних ареалів її виникнення була Давня Греція. Соціально-економічні, культурні, духовні умови, що склалися у містах-державках, сприяли зруйнуванню міфологічних систем. Рівень розвитку виробництва, соціально-економічних відносин спричинив розділення розумової та фізичної праці. Окремі елементи наукових знань існували і в більш давньому суспільстві [Давній Схід], але вони мали розрізнений характер.

Міфологічна картина світу (анімізм) а) протирічить науковій і б) сама є побудованою на наукових засадах.

Функції науки змінювалися й розвивалися протягом історії людства, як і сама людина.

Можна виділити три групи **соціальних функцій науки**: • культурно-світоглядна [наука є образом мислення]; • функція науки як безпосередньої виробничої сили [як важливий рушій розвитку економіки]; • функція науки як соціальної сили.

Питання: Чи була роль науки в історії прогресивною? (Скажіть вашу думку). Чому?

У різні епохи ці функції були представлені по-різному, наприклад, у середньовіччі культурно-світоглядні проблеми в суспільстві обговорювалися у теології. В епоху Відродження право формування світогляду у значній мірі стала відвойовувати наука (але - тільки для представників освічених верств населення). Для сучасного виробництва характерним є широке застосування наукових знань (але – часто без розуміння функціонування приладів та самої людини).

Наука походить з неспеціалізованого, повсякденного знання, що існувало й існує у трьох основних формах: 1) рецептивного, технічного знання, що може бути частково спеціалізованим для мистецтва, ремесел, торгівлі, дрібного виробництва; 2) протонауки, тобто підготовчого етапу становлення науки, сутність якого полягає у збиранні фактів, встановленні каузальних зв'язків між явищами природи тощо; 3) псевдонауки, тобто сукупності переконань і дій, які мімікрують (імітація) під наукові форми й методи представлення знань.

У даний час співіснують **три основних концепції історичного розвитку науки:**

- 1) історія науки як кумулятивний, поступальний, прогресивний процес;
- 2) історія науки як розвиток через наукові революції;
- 3) історія науки як сукупність індивідуальних, приватних ситуацій.

Ми розглянемо загальні тенденції розвитку науки та конкретні приклади – глобального впливу науки на суспільство, персонального впливу на майже кожну людину в конкретній державі, загальних тенденцій розвитку науки.

Характеристику науки вперше було дано Арістотелем (384 до н. е. — 322 до н. е.). Він визначає науку як особливу форму знання — знання заради самого знання — і в досягненні його бачить вищу мету людської

діяльності.

В античну епоху складаються теоретичні системи знання в галузі геометрії, механіки, астрономії (Евклід, Архімед, Птоломей), розвивається натурфілософська концепція атомізму (Демокріт, Епікур), робляться спроби аналізу закономірностей суспільства і мислення (Арістотель, Платон, Геродот). Технічні винаходи починають відігравати роль у повсякденному житті кожної окремої людини - архітектура, інженерні винаходи (римські акведуки, дороги), механіка (метальні машини, осадні споруди)).

В Європі в Середні віки великого поширення набуває специфічна форма науки — **схоластика**, яка основну увагу приділяла розробці християнської догматики, разом із тим вона внесла значний вклад у розвиток осмислення культури, в удосконалення мистецтва теоретичних дискусій.

А на Сході в цей час намітився прогрес в галузі математичних, фізичних, астрономічних, медичних знань. Значний внесок у розвиток науки роблять вчені арабського Сходу і Середньої Азії: Ібн Сіна, Ібн Рушд та інші.

З другої половини XV ст., в епоху Відродження, починається період значного розвитку природознавства як науки, початок цього процесу характеризується активним збором фактичного матеріалу про природу, отриманого, наприклад, в ході Великих географічних відкриттів, або експериментальними дослідженнями. У цей час проходить диференціація науки; в університетах починають викладати основи фундаментальних наукових дисциплін – математики, хімії, фізики.

Саме в цей період були зроблені значні відкриття в фізиці, хімії, механіці, математиці, біології, астрономії, геології. Ця епоха дала плеяду видатних вчених, праці яких вплинули на подальший розвиток науки.

У цей час відбувається т.зв. **Перша наукова революція** (XVII–XVIII ст.). Головною вимогою до науки тоді було досягнення чистої об'єктивності знання, вилучення суб'єктивності в ході наукового пошуку.

Наука швидко набувала престижу й авторитетності. У XVIII ст. перша наукова революція на Заході переросла у **промислову** революцію.

Друга наукова революція (кінець XIX – початок XX ст.) спричинила появу нової науки, якій належать справді революційні відкриття – електрона, радіо, перетворення хімічних елементів, створення теорії відносності і квантової теорії, мікросвіту, великих швидкостей. Радикальні зміни відбулися в усіх сферах наукового знання.

Третя наукова революція (середина XX ст. – сьогодні) стала продовженням другої наукової революції. Головним її результатом було виникнення постнекласичної науки. Третя наукова революція перетворилась у технологічну, яка формує постіндустріальну цивілізацію. Їй відповідає постіндустріальне, інформаційне суспільство. Основою цього суспільства є новітні високі й тонкі технології, які ґрунтуються на нових джерелах і видах енергії, нових матеріалах і засобах управління технологічними процесами. Виняткову роль при цьому відіграють комп'ютери, засоби масової комунікації й інформатики, розвиток і поширення яких набули гігантських масштабів. Наука зазнала глибоких змін: ускладнилися елементи процесу пізнання – суб'єкт, що пізнає, засоби і об'єкт пізнання, змінилося їх співвідношення.

Отже: в історії людства відбувалися закономірні зміни щодо «спокійних» і революційних періодів розвитку науки, яка знаходилася в єдиному потоці процесів, що відбувалися та відбуваються в суспільстві. Тому слід підкреслити, що наука, її історія, не можуть бути відокремленими від розвитку суспільства в цілому.

Складність науки обумовила розмаїтість визначень її предмету. Вихідною основою розуміння науки є сама наукова діяльність, наукова творчість, а також вивчення загальних та специфічних законів природи і суспільства.

Вона містить у собі всі умови і моменти цього виробництва. А саме: учених з їх знаннями і здібностями, кваліфікацією і досвідом, з поділом і

кооперацією наукової праці, наукові установи, експериментальне і лабораторне устаткування, методи науково-дослідної роботи, поняття і категоріальний апарат, систему наукової інформації, а також усю суму знань, які виступають як попередні посилення, або засоби чи результати наукового пізнання.

Наука характеризується своєю багатогранністю, тому визначення і тлумачення поняття «наука» розглядатися з різних аспектів:

1) наука є соціально значущою сферою людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність;

2) наука виступає системою знань, тому що вона являє собою струнку систему понять і категорій, пов'язаних між собою за допомогою суджень (міркувань) та умовиводів;

3) наука також виступає і як форма суспільної свідомості – як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки та дії, не лише закони та принципи вивчення об'єктів, а й певні форми та способи усвідомлення їх;

4) нарешті, наука виступає складовою частиною духовної культури людства, оскільки вона бере участь у формуванні та вихованні особистості;

Об'єктом науки є пов'язані між собою форми природних взаємодій та особливості їх відображення у свідомості людей. На його основі визначають існування багатьох галузей знань, які об'єднуються у два великі блоки наук: – *логіко-математичні* – природничі (фізика, хімія, біологія та ін.) та *суспільно-гуманітарні* (економічні, історичні, філологічні та ін.).

Суб'єктами науки є люди, що мають певну кількість знань і готові до наукової діяльності.

Важливою рисою науки є її активний пошуковий характер. Вона повинна постійно змінюватися і розвиватися, знаходити нові рішення, результати. Це досягається завдяки науковій діяльності.

Тема 2. Методологічні основи наукового пошуку.

Наука характеризується своєю багатогранністю, тому визначення і тлумачення поняття «наука» розглядатися з різних аспектів:

- наука є **соціально значущою сферою людської діяльності**, функцією якої є вироблення й використання теоретично систематизованих об'єктивних знань про дійсність;

- наука виступає **системою знань**, тому що вона являє собою струнку систему понять і категорій, пов'язаних між собою за допомогою суджень (міркувань) та умовиводів;

- наука також виступає і як **форма суспільної свідомості** – як система знань вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки та дії, не лише закони та принципи вивчення об'єктів, а й певні форми та способи усвідомлення їх;

- нарешті, наука виступає **складовою частиною духовної культури людства**, оскільки вона приймає участь у формуванні та вихованні особистості;

Функція науки – виробництво і використання, систематизованих, об'єктивних знань про дійсність. Тобто пізнання об'єктивного світу, щоб його вивчати з метою можливого вдосконалення.

У розвиненому суспільстві важливою функцією науки є розвиток системи знань, які сприяють найраціональнішій організації виробничих відносин та використанню виробничих сил в інтересах усіх членів суспільства. Вона включає в себе ряд конкретних функцій:

- пізнавальну** – задоволення потреб людей у пізнанні законів природи і суспільства;

- культурно-виховну** – розвиток культури, гуманізація виховання та формування нової людини;

- практична** – удосконалення виробництва і системи суспільних відносин, тобто безпосередньої виробничої сили матеріального

виробництва.

Об'єктом науки є пов'язані між собою форми руху матерії та особливості їх відображення у свідомості людей. На його основі визначають існування багатьох галузей знань, які об'єднуються у три великі блоки наук:

1. Природничі (фізика, хімія, біологія та ін.)
2. Суспільні (економічні, історичні, **мистецтвознавство**, філологічні та ін.)
3. Науки про мислення (логіка, психологія та ін.)

Важливою рисою науки є її активний пошуковий характер. Вона повинна постійно змінюватися і розвиватися, знаходити нові рішення, результати. Це досягається завдяки науковій діяльності.

Наукова діяльність – це інтелектуальна творча діяльність, яка спрямована на одержання і використання нових знань через соціальні інститути (за КВЕД). Її формами є:

- фундаментальна (теоретична) наука;
- прикладна наука;
- наукознавство.

Поділ наук на фундаментальні та прикладні є досить умовним. Це пояснюється тим, що фундаментальні науки є більш віддаленими від застосування їх результатів на практиці, оскільки вони займаються пошуком і відкриттям нових закономірностей, законів (наприклад, економічна теорія). Прикладні науки більше пов'язані з практикою, особливо виробництвом, оскільки їх метою є розробка способів впровадження висновків фундаментальної науки (наприклад, облік, аналіз і аудит).

Метод як засіб пізнання є способом відтворення в мисленні досліджуваного предмета. Аналізом та вивченням наукових методів займається методологія науки.

З одного боку, методологія розуміється як певна система методів, які застосовуються в процесі пізнання в межах тієї або іншої науки, тобто

методологія розглядається як частина конкретної науки.

З іншого боку, методологія виступає як сукупність основних філософських положень, які відображають первинні гносеологічні концепції формування й аналізу наукового знання. У цьому визначенні підкреслюється філософський характер розуміння методології. У загальному плані розрізняють філософську і спеціально-наукову методологію.

Отже, **методологія** – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень. Під методологією науки переважно розуміється вчення про науковий метод пізнання або система наукових принципів, на основі яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання.

Загальнонаукові методи дослідження умовно поділяють на дві головні групи: 1) **теоретичні методи** (абстрагування, ідеалізація, формалізація, аналіз і синтез, індукція і дедукція, аксіоматика, узагальнення та ін.). Особливість теоретичного дослідження полягає у використанні абстрактних уявлень, ідей, положень, концепцій, які мають безпосереднє відношення до процесу практичного пізнання. Найчастіше у процесі теоретичного пізнання наука послуговується методом сходження від абстрактного до конкретного, дедуктивним, системним методами.

2) Емпіричні – методи практичного дослідження. Це: спостереження, експеримент, вимірювання, порівняння, рахунок, тести та ін. Методи цієї групи конкретно пов'язані з явищами, що вивчаються, і використовуються на етапі формування наукової гіпотези. Найхарактерніша їх особливість полягає у пізнанні феноменів, їх зв'язків і відношень завдяки безпосередньому з'ясуванню їх параметрів.

Основними методами наукового дослідження є:

Індукція (імовірні знання) - форма наукового пізнання, логіка якого розгортається від конкретного до загального.

Дедукція (вірогідні знання) – форма наукового пізнання, логіка якого розгортається від загального до конкретного.

Аналіз – метод наукового пізнання, логіка якого розкладає ціле на частини як складові цілого.

Синтез – метод наукового пізнання, що сприяє відновленню цілісності явища у розмаїтті його проявів.

Абстрагування – метод наукового пізнання в процесі виокремлення ознаки явища з метою глибокого вивчення.

Конкретизація – рух від абстрактного до конкретного з метою виокремлення функціональних зв'язків між складовими явища, що вивчається.

Екстраполяція проводиться на основі статистики кількісних характеристик об'єкта, відтворених графічно.

Моделювання – спосіб дослідження моделі об'єкта пізнання, що базується на основі абстрактно-логічного мислення за принципами наочності, об'єктивності.

Порівняння – метод зіставлення досліджуваних явищ та встановлення їх подібності і відмінності.

Класифікація – упорядкування явищ, що вивчаються за певними критеріями.

Емпіричні методи дослідження є визначальними в навчально-дослідній справі, що пов'язана з практикою, зокрема педагогічною, та забезпечують накопичення, фіксацію та узагальнення вихідного дослідного матеріалу.

Отримані за допомогою цих методів дані є основою для подальшого теоретичного осмислення пізнавальних процесів та створюють цілісну єдність наукового пізнання.

Спостереження - цілеспрямоване та систематичне сприйняття об'єкту, що має певні завдання й мету.

Експеримент - цілеспрямоване вивчення об'єкту з метою виявлення раніше невідомих його властивостей (якостей) або перевірки правильності теоретичних положень, що визначається певною пошуковою ідеєю і має чітко визначену мету. Експеримент неможливий без теоретичних

положень, які він або підтверджує, або спростовує, тому є одним із найважливіших шляхів розвитку сучасної науки.

Тема 3. Концепція та виконання наукової роботи.

Наукове дослідження умовно поділяють на етапи:

- емпіричний:
- теоретичний.

Емпіричний етап наукового дослідження пов'язаний із отриманням та первісною обробкою матеріалу, процесом накопичення фактів, описом мовою науки, класифікацією за різними критеріями та виявленням основної залежності між ними.

Саме під час такої роботи дослідник повинен:

- описати кожний факт термінами науки, у межах якої ведеться дослідження:
- відібрати з усіх фактів типові, найбільш вживані:
- класифікувати факти за їх сутністю, з'ясувавши наявні зв'язки між: відібраними фактами.

Теоретичний етап дослідження пов'язаний із глибоким аналізом наукового фактажу, перевіреного, усвідомленого та зафіксованого мовою науки, проникненням у суть явищ, формулюванням його в якісній та кількісній формі, обранням принципу дії та рекомендацій щодо практичного впливу на ці явища.

Між двома етапами дослідження є постановка проблеми, що означає:

- визначення того, що є невідомим і потребує доведення:
- формулювання питання, що відображає основний зміст проблеми, та обґрунтування його правильності її важливості для науки;
- виокремлення конкретних завдань, послідовність їх вирішення та методи, що при цьому застосовуються.

Наукове дослідження в кожному зі своїх циклів рухається від емпірики до теорії, а від теорії - до практики, що її перевіряє.

Цей процес включає певні стадії та характерні форми, у яких існує та розвивається наукове знання, зокрема отримання, опис фактів та постановка наукових проблем, висунення гіпотези, нової ідеї, положення, формулювання теорії та органічне включення в неї доказових положень.

У професійній підготовці фахівців значну роль відіграють **кваліфікаційні роботи**: реферати, есе, курсові, бакалаврські та магістерські роботи, дисертації.

Реферат (лат. *refere* – доповідати, повідомляти) – короткий виклад змісту одного або кількох документів, наприклад, наукових статей з певної теми. Таким чином, реферат – це скорочений переказ змісту первинного документа (або його частини) з основними фактичними відомостями та висновками. Реферат є одним з перших видів науково-навчальних робіт, які виконують студенти, починаючи з першого курсу.

Два основних види реферату: оглядово-інформаційний (виклад основних положень певних видань) або науково-проблемний (матеріал є творчо переробленим).

Етапи роботи над рефератом: 1) вибір теми;

2) підбір і вивчення спеціальної літератури та нормативно-правових актів;

3) складання плану реферату;

4) викладення змісту теми;

5) оформлення реферату;

6) усний виклад реферату [за потребою].

Есе як вид письмової навчальної роботи являє собою вид письмової самостійної роботи, *твір-міркування* невеликого обсягу з вільною композицією, що виражає індивідуальні міркування автора з конкретного питання, проблеми, не претендує на повноту й вичерпне розкриття теми. Воно передбачає вираження автором своєї точки зору, особистої суб'єктивної оцінки предмета міркування, дає можливість нестандартного (творчого), оригінального висвітлення матеріалу. Характерною особливістю есе є його «адресність»: есе спрямоване на підготовленого

читача. Це дозволяє автору зосередити увагу на розкритті нового змісту.

Курсова робота — це самостійне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується з певного курсу або з окремих його розділів. Тематика курсових робіт має відповідати завданням навчальної дисципліни і тісно пов'язуватися з практичними потребами конкретного фаху. Виконання курсових робіт визначається графіком.

Курсова робота дозволяє: систематизувати здобуті теоретичні знання з вивченої дисципліни; перевірити якість цих знань; виявити здатність до самостійного осмислення проблеми, творчого критичного її дослідження; визначити вміння автора збирати, аналізувати і систематизувати літературні (архівні) джерела, застосовувати отриманні знання при вирішенні практичних завдань; встановити рівень опанування ним сучасних методів дослідження, а також уміння формулювати висновки, пропозиції і рекомендації з предмета дослідження; проконтролювати вміння студента правильно організувати свою дослідницьку діяльність та оформити її результати.

Кваліфікаційна робота (бакалаврська, магістерська) — це кваліфікаційне навчально-наукове дослідження студента, яке виконується на завершальному етапі навчання студентів у вищому навчальному закладі. Вона має комплексний характер і пов'язана з використанням набутих студентом знань, умінь і навичок зі спеціальних дисциплін. У більшості випадків кваліфікаційна робота є продовженням та більш поглибленою розробкою теми курсової роботи студента-випускника. Вона передбачає систематизацію, закріплення, розширення теоретичних і практичних знань зі спеціальності та застосування їх при вирішенні конкретних наукових, виробничих та інших завдань.

До кваліфікаційних робіт висуваються такі основні **вимоги**:

- актуальність теми, відповідність її сучасному стану певної галузі науки та перспективам розвитку, практичним завданням відповідної сфери;
- вивчення й критичний аналіз монографічних і періодичних видань з теми;

- вивчення й характеристика історії досліджуваної проблеми та її сучасного стану;
- чітка характеристика предмета, мети й методів дослідження, опис та аналіз проведених автором експериментів;
- узагальнення результатів, їх обґрунтування, висновки та практичні рекомендації.

Дисертація (лат. *dissertation* – дослідження, міркування) – наукова кваліфікаційна праця, що пройшла попередню експертизу і представлена до захисту на здобуття наукового ступеня у спеціалізованій вченій раді.

Дисертація як вид наукової роботи — це:

- кваліфікаційна наукова праця;
- праця, що містить нове вирішення актуальної наукової проблеми;
- наукові результати дослідження є суттєвими для розвитку певної галузі науки;
- праця, що дає підстави присудити її автору науковий ступінь.

Монографія — науково-книжкове видання певного дослідження однієї проблеми або теми, що належить одному чи кільком авторам.

Стаття — це вміщені в науковому журналі чи збірнику результати дослідження конкретного питання, що мають певне наукове й практичне значення.

Тези доповіді — це опубліковані до початку наукової конференції (з'їзду, конференції, симпозіуму) матеріали попереднього характеру, де викладено основні аспекти наукової доповіді. Вони фіксують науковий пріоритет автора й містять матеріали, відсутні в інших публікаціях.

Що саме має бути висвітлене в науковому дослідженні?

В першу чергу, тема дослідження має бути **актуальною**, тобто важливою, такою, що вимагає вирішення в теперішній час (т. зв. *суспільна актуальність*). По-друге, тема повинна вирішувати нове наукове завдання (*наукова новизна*). Це означає, що тема в такій постановці ніколи не розроблялась і не розробляється зараз іншими дослідниками, тобто не

дублюється. Усе те, що вже відомо, не може бути предметом наукового дослідження.

По-третє, тема має бути значущою. Для наукових досліджень така вимога є тим елементом, який визначає престиж вітчизняної науки і становить фундамент для прикладних досліджень. По-четверте, тема повинна відповідати профілю наукового колективу.

При проведенні наукових досліджень відрізняють поняття «**об'єкт**» і «**предмет**» дослідження.

Об'єктом дослідження прийнято називати те, на що спрямована пізнавальна діяльність дослідника. Це – процес або явище, яке породжує проблемну ситуацію і обране для дослідження. Об'єкт відносно автономний і має чіткі межі.

Предметом дослідження є досліджувані з певною метою властивості. Один і той же об'єкт може бути предметом різних досліджень і навіть наукових напрямів.

Об'єкт і предмет дослідження, як категорії наукового процесу, співвідносяться між собою як загальне і часткове. Об'єктом наукового дослідження є навколишній матеріальний світ та форми його відображення у людській свідомості людей, які існують незалежно від нашої свідомості, відбираються відповідно до мети дослідження. Залежно від ступеню складності виділяють прості і складні об'єкти дослідження, відмінність між ними визначається кількістю елементів та видом зв'язку між ними.

Правильний вибір об'єкту вивчення навколишнього матеріального світу відповідно до мети дослідження сприяє обґрунтованості результатів дослідження.

Мета дослідження пов'язана з об'єктом і предметом дослідження, а також з його кінцевим результатом і шляхом його досягнення. Кінцевий результат дослідження передбачає вирішення проблемної ситуації.

Наявність поставленої мети дослідження дозволяє визначити його **завдання**. Завдання дослідження можуть включати:

- вирішення певних теоретичних питань, які входять до загальної

проблеми дослідження (наприклад, виявлення сутності понять, явищ, процесів, подальше вдосконалення їх вивчення, розробка ознак, критеріїв ефективності, принципів та умов застосування тощо);

- усебічне вивчення практики розв'язання даної проблеми, виявлення її типового стану, недоліків і труднощів, їхніх причин.

У процесі підготовки та проведення будь-якого дослідження можна виділити п'ять головних етапів:

1. *етап накопичення наукової інформації*: бібліографічний пошук наукової інформації, вивчення документів, основних джерел теми, складання огляду літератури, вибір аспектів дослідження;

2. *формулювання теми, мети і завдання дослідження*: визначення проблеми, обґрунтування об'єкту і предмету, мети, головних завдань, гіпотези дослідження;

3. *теоретичне дослідження*: обґрунтування напрямів, вибір загальної методики, методів, розробка концепції, параметрів, формулювання висновків дослідження;

4. *проведення експерименту* (за потребою): розробка програми, методики, одержання і аналіз даних, формулювання висновків і результатів дослідження;

оформлення результатів наукового дослідження, висновків, рекомендацій, уточнення наукової новизни та практичної значущості.

Змістовий модуль 2. Пошук та обробка матеріалу для написання наукової роботи

Тема 4. Пошук та обробка матеріалу для написання наукової роботи: робота з друківаними матеріалами

З будь-якої науки, галузі знання чи проблеми в наш час у світі випускається незліченна кількість видань, інформація в яких часто дублюється. Завдання дослідника, відповідно, полягає в тому, щоб у цьому потоці виявити оригінальну найбільш цінну, актуальну на даний момент інформацію, яка подається у книзі, статті, будь-якому іншому джерелі в компактному вигляді, носить узагальнюючий характер, тобто містить максимум необхідних відомостей, має високий ступінь повноти. Без оперативної, повної та якісної інформації не може бути проведене будь-яке наукове дослідження. Важливість для дослідника максимально швидкої й повного ознайомлення з джерелами необхідної інформації зумовлено її старінням унаслідок появи нових матеріалів або зниження потреби в ній. Інформація для розробників наукової проблеми під час наукових досліджень водночас є і предметом, і результатом праці, яку вони осмислюють і переробляють, а як результат наукової праці виникає специфічний продукт — якісно нова інформація.

Цілеспрямовано підібрані фонди документальних і бібліографічних джерел мають бібліотеки, служби наукової інформації, архіви, музеї.

Інформацію про документи, які зберігаються в конкретному **архіві**, можна отримати, в першу чергу, з *архівних довідників*. Основними типами архівних довідників відповідно до їх цільового призначення є: опис справ (документів), архівний каталог, путівник, огляд, покажчик. *Опис справ (документів)* є базовим для створення інших типів довідників (путівників, каталогів, оглядів). *Архівний каталог* – це тип архівного довідника, в якому вторинну документну інформацію систематизовано відповідно до обраної схеми класифікації документної інформації. У *систематичному архівному каталозі* вторинна документна інформація систематизується за галузями

знань і практичної діяльності суспільства відповідно до схем класифікації документної інформації. *Іменний архівний каталог* містить вторинну документну інформацію про осіб, які є авторами документів або згадуються в них, і є переліком прізвищ, імен, псевдонімів, прізвищ, розташованих в алфавітному порядку. Підрубриками іменного каталогу виступають окремі напрями діяльності тієї чи іншої особи або види (номінал, жанр) документів. Описові статті для каталогу розміщують на каталожних картках.

Путівник – тип архівного довідника, що є сукупністю описань архівних фондів (нефондових комплексів) і призначений для загального ознайомлення з їх складом та змістом.

Документи в архіві видаються виключно для роботи у читальному залі. Користувач має право публікувати, оголошувати, цитувати та іншим чином відтворювати зміст документів Національного архівного фонду України з обов'язковим посиланням на місця їх зберігання.

Наукові бібліотеки – як такі, що належать до закладів вищої освіти, так і публічні – з появою та введенням до широкого вжитку Інтернету опинились у кризі, пов'язаній із різким падінням відвідуваності. Щоб запобігти цьому, сучасна бібліотека має об'єднати в собі такі функції, як: надання доступу до якнайбільшої кількості ресурсів (електронних, легко доступних користувачеві); забезпечення довідковою інформацією із правил ефективного пошуку; спеціальні та індивідуальні консультації для дослідників; забезпечення статусу та місця бібліотеки як «третього місця».

Окрім традиційних джерел, сучасні бібліотеки також надають доступ до ряду онлайн-ресурсів, серед яких:

1. Спеціальні ресурси, наявні в конкретних закладах: авторитетні файли, розпис журналів/газет;
2. Репозитарії, які забезпечують надійне зберігання матеріалів та ефективний доступ до них з мережі Інтернет;
3. Електронні архіви та колекції – бібліотечні та створені на основі

кількох організацій.

4. Спеціально розроблені посібники – керівництва (електронні ресурси відкритого доступу, курси з бібліографії).
5. Віртуальні виставки.

Тема 5. Бібліографічне оформлення наукової роботи.

Кожна наукова робота – монографія, наукова стаття, дисертація або студентський реферат, курсова, дипломна, кваліфікаційна робота – в обов’язковому порядку мають супроводжуватися бібліографічними списками використаних джерел і літератури. Також в усіх роботах, окрім реферату, обов’язково мають міститись посилання на конкретні одиниці із списку літератури, оформлені відповідно до обраного бібліографічного стилю.

Культура оформлення наукових робіт передбачає й культурну організацію їхнього бібліографічного апарату, яка досягається не лише шляхом ретельного відбору різних документів до списку літератури, а й правильним щодо міжнародних правил складанням цих списків.

Бібліографічний опис – це сукупність бібліографічних відомостей про документ, що дають загальне уявлення про зміст, читацьке призначення тощо, а також створюють можливості його ідентифікувати – розшукати даний документ чи порівняти його з іншими. Бібліографічні дані являють собою точні відомості про назву, автора твору, місце й рік його видання тощо.

Бібліографічні описи використовуються при створенні бібліотечних каталогів, бібліографічних та інформаційних видань, автоматизованих банків даних про документи, при написанні будь-якої рецензії, реферату чи огляду літератури, при науково коректному посиланні у науковому чи навчальному виданні тощо. Тобто, бібліографічний опис широко використовується в науковій роботі, бібліотечній, бібліографічній, науково-інформаційній діяльності, книговидавництві, книжковій торгівлі,

архівістиці, журналістиці та ін.

Бібліографічний опис має задовольняти таким взаємопов'язаним і взаємозумовленим вимогам:

1. *точності* – усі бібліографічні відомості в описі мають точно відповідати даним документа та, як правило, подаватися у тій формі, що і в документі;
2. *повноти* – опис має мати повний набір бібліографічних даних, необхідних для характеристики твору та визначення його відмінностей від інших;
3. *стислості* – опис розташовується на невеликій площі бібліографічного покажчика чи каталожній картці.

До об'єктів бібліографічного опису відносять такі види документів, як:

1. книги, брошури;
2. серіальні видання: періодичні (газети, журнали), видання що продовжуються (наукові праці, наукові записки), серійні видання;
3. нотні видання;
4. картографічні документи: карти, атласи, глобуси, плани, схеми;
5. нормативно-технічні та технічні документи: стандарти, патенти, промислові каталоги, типові проекти та креслення;
6. образотворчі видання: плакати, естампи, репродукції, листівки, фотографії, твори прикладної графіки;
7. неопубліковані документи: звіти про НДР, неопубліковані переклади, дисертації;
8. електронні ресурси: бази даних та програми на різноманітних носіях та у мережевому режимі;
9. складові частини документів;
10. групи однорідних та різнорідних документів.

Бібліографічний опис надає можливість отримати уявлення про автора документу, зміст документу та його читацьке призначення, місце видання, обсяг видання тощо.

У залежності від документа, що описують, розрізняють *три види описів*:

- *монографічний бібліографічний опис*. Складається на окремо виданий документ (книгу, окремих том або випуск багатотомного, серіального видання, окремо виданий стандарт, географічну карту тощо);
- *(зведений бібліографічний опис)*. Складається на багатотомне чи серіальне видання, тобто декілька томів, випусків, що складають єдине видання;
- *Аналітичний опис*. Складається на частину документа (окрема стаття з журналу або газети, окрема глава чи розділ твору, документ зі збірки тощо).

Бібліографічний опис складається безпосередньо за документом, який описується (за титульним листом), й буває *повний* або *скорочений*.

Бібліографічний опис документів, як правило, виконують *тією мовою*, якою складений документ (або транслітерацією). При складанні бібліографічного опису застосовують норми сучасної орфографії, за виключенням старовинних документів, в яких відображені особливості мови епохи, а також стилізовані під старовину назви сучасних організацій і назви документів.

Числівники у бібліографічному описі, як правило, наводять у тому вигляді, як вони подані у джерелі інформації. Кількісні числівники позначають арабськими цифрами без нарощування закінчень. Порядкові числівники наводять, як правило з нарощуванням закінчень за правилами граматики відповідної мови, наприклад:

4-те вид.

3-е изд.

5 th ed.

Без нарощування закінчення наводять порядкові номери томів,

розділів, сторінок, класів, курсів, якщо родове слово (том, розділ і таке ін.) передують порядковому номеру, наприклад:

Т. 2

Вип. 6

При складанні бібліографічного опису з метою забезпечення його компактності можна застосовувати скорочення слів та слово сполучень. Скорочення здійснюється не довільно, а у відповідності до нормативних документів, якими є відповідні ДСТУ. Скорочення слів застосовують в усіх зонах бібліографічного опису, окрім основної назви.

Уніфіковані форми скорочень, що застосовуються в окремих положення, наводять українською, російською або латинською мовами, наприклад:

та інші (et alii) — та ін. (et al.);

без місця (sine loco) — б. м. (s. l.);

без видавця (sine nomine) — б. в. (s. n.);

раздельная пагинация (pagina varia) – разд. паг. (pag. var.).

Пунктуація у бібліографічному описі виконує дві функції – звичайних граматичних розділових знаків і т. зв. знаків передписаної пунктуації, тобто знаків, що мають визначальний характер для зон та елементів бібліографічного опису. Передписана пунктуація (умовні розділові знаки) сприяють розпізнаванню окремих елементів в описі на різних мовах у вихідних формах традиційної та машиночитаної каталогізації – записах, що подані у бібліографічних покажчиках, списках, на екрані монітора комп'ютера тощо.

Кожен бібліографічний опис починається з абзацу та здійснюється відповідного конкретного бібліографічного стилю. На даний момент в Україні використовуються ДСТУ з бібліографії 7.1:2006 та 8302:2015.

Бібліографічний опис складається з *елементів*, які об'єднані у *зони* бібліографічного опису у відповідності з їх функціональним призначенням.

Зона бібліографічного опису – це велика структурна одиниця бібліографічного опису, яка містить один чи декілька функціонально і (або) змістовно однорідних елементів опису.

Елемент бібліографічного опису – це мінімальна структурна одиниця бібліографічного опису, яка містить одну чи кілька певних бібліографічних відомостей. Елементи поділяються на обов'язкові та факультативні.

У зоні автора зазначається прізвище та ініціали автора або авторів видання. Авторів перераховують через кому, використовуючи нерозривний пробіл.

У зоні назви зазначається основна назва та підназва. *О с н о в н а н а з в а* – це головна назва документа, вона вказується в описі у тому вигляді, як вона наведена у виданні.

П і д н а з в а (відомості, що пояснюють назву) — це слово чи словосполучення, що пояснює, уточнює основну назву, вона містить дані про призначення документа, його форму тощо. Перед підназвою ставиться двокрапка.

У *в і д о м о с т я х п р о в і д п о в і д а л ь н і с т ь* подається (за потребою) інформація про окремих осіб, установи та організації, які брали участь у створенні та виданні документа. Окремі групи даних відокремлюються одна від одної знаком крапка з комою, а в межах однієї групи (наприклад, укладачів) комою. Наприклад: / АН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; ред. В. М. Русанівський.

Зона в и х і д н и х д а н и х має такі елементи: *місце видання, видавництво або видавнича організація, дата видання*. Як місце видання наводять місто, де документ вийшов у світ. Назву видавництва вказують після знака двокрапка. Якщо видавництво має характерну назву, то вона записується без лапок (Наук. думка, Либідь, Здоров'я та ін.). Якщо у виданні вказано кілька видавництв, їх записують в описі, розділяючи

крапкою з комою. Датою видання виступає рік виходу видання у світ.
Наприклад: Київ: Либідь, 1999.

У зоні кількісної (чи фізичної) характеристики вміщують кількісну характеристику документа – *кількість сторінок, ілюстрацій та супровідний матеріал*. Тут вказують кількість сторінок аркушів, стовбців, ілюстрації тощо. Сторінки книги підраховуються до останньої сторінки змісту наприкінці видання.

У зоні серії (за наявності) наводять основну назву серії; її паралельну назву; підназву серії.

Обов'язковими з вищерозглянутих елементів є: основна назва, відомості про видання, місце видання, дата видання, кількість сторінок. Інші елементи – факультативні.

Існують наступні види бібліографічних списків:

- *прикнижкові бібліографічні списки*, що вміщуються у виданні після основного тексту (якщо є додатки — після них) перед допоміжними показниками;
- *списки літератури до окремих розділів* подаються, як правило, після основного тексту під рубриками «До розділу...», «До глави...»;
- *пристатейні бібліографічні списки* розміщуються після тексту статті.

Також існують різні варіанти розташування бібліографічних описів у списках літератури:

- алфавітне;
- у порядку першого згадування робіт.

Якщо у списках літератури подаються описи на мовах з різною графікою (кириличною, латинською), то групуються два алфавітні ряди: спочатку кириличною графікою, а потім – латинською.

Бібліографічні описи документів мовами з алфавітом особливої графіки (арабська, іврит, японська та ін.) розташовують окремими алфавітними рядами – як правило, після латинського ряду.

У середині алфавітного ряду описи розміщують за першим елементом бібліографічного запису залежно від того, що є першим словом – прізвище автора чи перше слово назви (для книг чотирьох-п'яти авторів і за назвою).

Якщо прізвища авторів збігаються, то описи розташовують за ініціалами, а твори одного автора розміщують за алфавітом їхніх назв.

Особливою формою викладу фактичного матеріалу наукових робіт є **цитати**, органічно включені у тексти дисертацій, монографій та інших наукових робіт. Вони використовуються для того, щоб без викривлень передати думку автора першоджерела, ідентифікувати його погляди при співставленні різних точок зору тощо. Цитати служать необхідною опорою автору у процесі аналізу і синтезу інформації. Спираючись на їх зміст, можна створити систему переконливих доказів, що є необхідними для об'єктивної характеристики досліджуваного явища. Цитати також можуть наводитися як підтвердження окремих положень, які наводить науковець.

У всіх випадках кількість цитат, що наводяться, має бути оптимальною, тобто визначатися потребами розробки теми наукового дослідження. Від науковця вимагається встановити чи варто застосовувати цитати у конкретному контексті, чи немає у них викривлень смислу джерела цитування. Причини останнього можуть бути різними: в одних випадках з першоджерела можуть бути взяті слова, які не визначають суті поглядів автора; в інших – цитати обмежуються словами, які містять лише частину думки, наприклад ту, яка більше відповідає інтересам автора наукової роботи. Іноді у цитаті викладається точка зору не на той предмет, який розглядається у даному контексті. Можливі й інші смислові неточності при цитуванні.

Поряд з прямим цитуванням часто застосовують непряме цитування – переказ тексту першоджерела. У цьому випадку також не виключеною є можливість викривлення думки автора першоджерела. Щоб цього не трапилось, текст переказу слід прискіпливо звіряти з першоджерелом.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- 1) Бируля А. И. Методы научной работы. Харьков, 1982.
- 2) Білуха М. Т. Основи наукових досліджень. К.: Вища шк., 1997.
- 3) Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень: навчальний посібник. Суми, 2016.
- 4) Вережкин А. Н. Как оформить библиографию к научной работе: методическое пособие. М., 1992.
- 5) Генезис категориального аппарата науки. Алма-Ата, 1990.
- 6) Горбатенко І. Ю, Іваїша Г. О. Основи наукових досліджень: підручник. Херсон, 2001.
- 7) Грищенко І. М., Григоренко О. М., Борисейко В. А. Основи наукових досліджень: навчальний посібник. К., 2001.
- 8) ДСТУ 8302:2015. Інформація та документація. Бібліографічне посилання: загальні положення та правила складання. Київ, 2016.
- 9) Зацерковний В. І., Тішаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень: навчальний посібник. Ніжин, 2017.
- 10) Кузнецов И. Н. Методика научного исследования. Мн., 1997.
- 11) Кузнецов И. Н., Савченко Е.А. Научное исследование. Мн., 1998.
- 12) Куліков В. Пошук історичної інформації в Інтернеті. Х., 2007.
- 13) Леонов В. П. Реферирование и аннотирование научной литературы. Новосибирск, 1986.
- 14) Лукашевич В. К. Научный метод: структура, обоснование, развитие. Мн., 1991.
- 15) Майданов А. С. Логика научного творчества. М., 1983.
- 16) Мальцев П. М., Емельянова Н. А. Основы научных исследований. К., 1982.
- 17) Основи методології та організації наукових досліджень: навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів, ад'юнктів / за ред.. А Є. Конверського. К., 2010.
- 18) Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. К., 2004.

- 19) Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності. Х., 1998.